

Škocjan z okolico v najstarejših obdobjih človekove poselitve

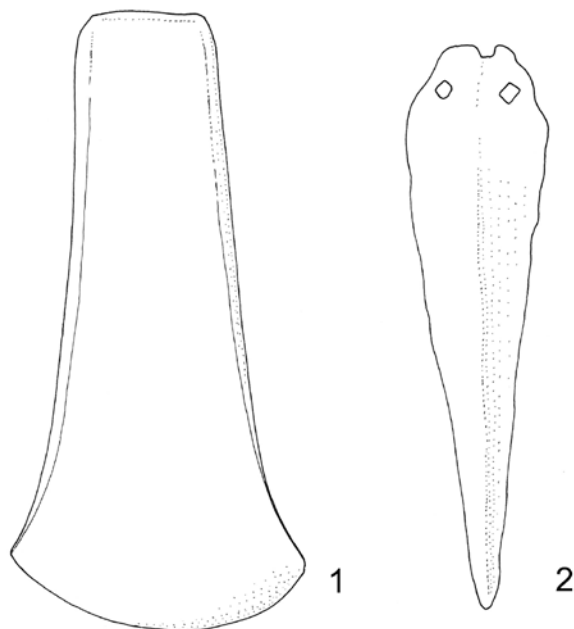
Peter Turk

Na Krasu so nekatere zvrsti arheoloških najdišč, predvsem utrjena gradišča in jamske postojanke, še danes zelo privlačne, včasih kar monumentalne. Kakšno je v tem okviru mesto škocjanskih arheoloških najdišč? Kaj je torej tista posebna identiteta Škocjana in njegove okolice v zgodnjih obdobjih človekove poselitve? Že ob površnem pregledu ugotovljenih najdišč preseneča njihova številnost. Na neobsežnem območju v neposredni bližini Škocjana in vstopa Reke v podzemlje naštejemo več kot trideset arheoloških najdišč, med katerimi so najštevilnejša jamska. Ta podatek velja povezati s specifično zgodovino arheoloških raziskav v Škocjanu, ta pa je tesno povezana s tukajšnjimi speleološkimi odkritji. Arheološka jamska najdišča so bila tod namreč odkrita

že v desetletjih pred prvo svetovno vojno, ko so jamarji odkrivali večino danes znanih jam. Jamske arheološke ostaline so torej prvotno odkrivali speleologi, ki so se jim šele kasneje, če sploh, pridružili tudi arheologi. Številna najdišča v okolici Škocjana razumemo torej kot posledico intenzivnega raziskovalnega zanimanja konec devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja. Kljub temu pa škocjanske arheološke ostaline odlikujejo posebnosti, ki jih ne moremo razumeti le kot rezultat stanja raziskav.

Arheoloških ostankov iz starejše, srednje in mlajše kamene dobe na obravnavanem prostoru ni veliko. To ugotovitev je danes možno potrditi tudi z rezultati sodobnih raziskav v jamah širše okolice (Pettrinjski

in Acijev spodmol na Pettrinjskem Krasu, Mala Triglavca in Trhlovca južno od Divače). Ta najdišča v mnogo večji meri kot škocjanska pričajo o poselitvi v srednji in mlajši kameni dobi (približno od 8.000 do 4.000 let pred našim štetjem). V škocjanskih Tominčevi jami in Ozki špilji pa so arheološke najdbe mnogo bolje zastopane v času bakrene in zgodnje bronaste dobe

Slika 1: Tominčeva jama: bakrena sekira in bodalo. Vir: Marchesetti, 1889. Risba: Vesna Svetličič.

(od približno 4.000 do 1.700 let pred našim štetjem). Že v tem času se med številnimi običajnimi pokazatelji občasne poselitve, predvsem keramičnimi najdbami, pojavljajo nenavadni predmeti. Posebej to velja za bakreno sekuro in bodalo z ročajno ploščo iz Tominčeve jame (slika 1), ki nista običajni naselbinski najdbi.

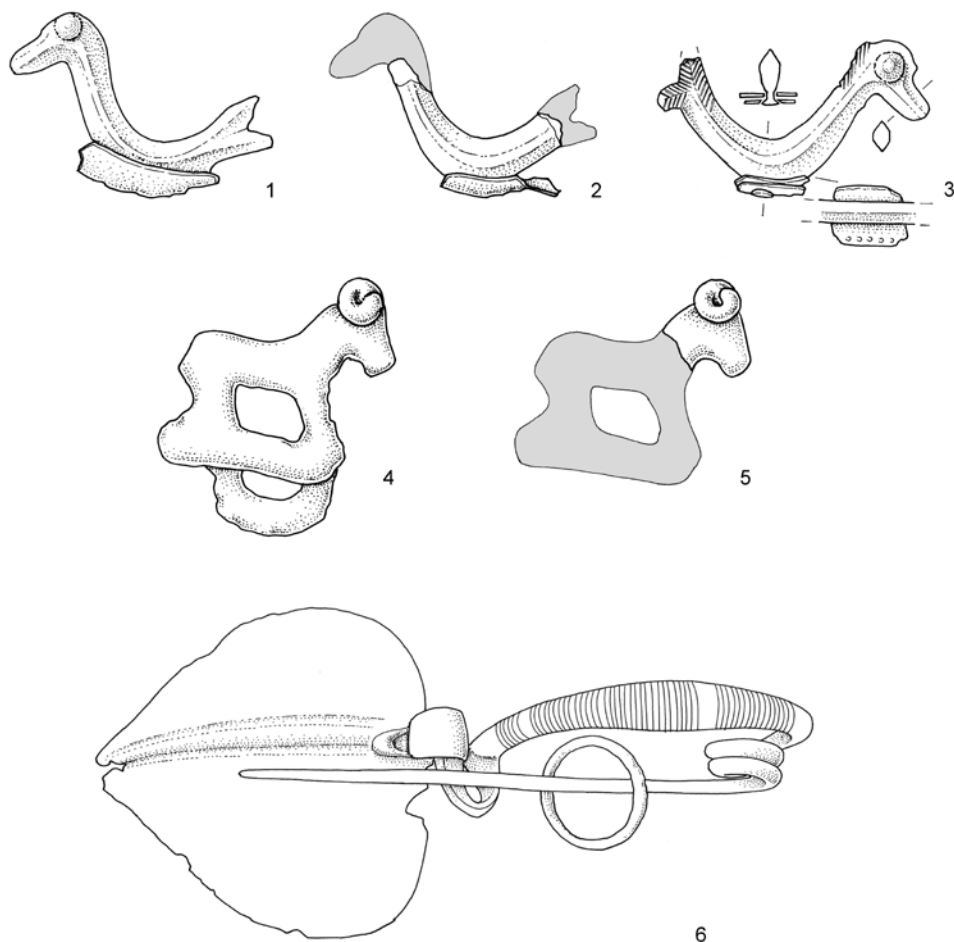
V širšem evropskem prostoru se tako orožje pojavlja mnogo pogosteje kot tako imenovane posamezne (na primer vodne) najdbe, njihovo deponiranje pa arheologi pogosto povezujejo z daritvenimi dejavnostmi bakrenodobnega človeka. Glede na kasnejšo uporabo Tominčeve jame kot grobišča, v poznoantičnem času pa kot krščanskega sakralnega prostora (kar nakazuje najdba obrednega kristograma), to verjetno ni naključje. Današnje razumevanje uporabe Tominčeve jame se torej bolj nagiba k njeni obredni vlogi že v času prvih sledov človekove navzočnosti. V tem smislu se pojavljajo dodatna vprašanja glede razlage keramičnih najdb ter koščenih in kamnitih orodij iz istih plasti. Lahko te povežemo z dejavnostmi, podobnimi prejšnjim, ali gre pač za običajni inventar bodisi občasnega pribežališča bodisi stalne naselbine v jami? Ta vprašanja ob slabo objavljenem gradivu in dokumentaciji izkopavanj ostajajo odprta.

Ugotavljanje takih, pretežno kulturnih dejavnosti že od zgodnjih človekovih posegov na škocjanskem prostoru je pomenljivo tudi za razumevanje kasnejše, poznobronastodobne in železnodobne poselitve (okvirno od 1.300 let pred našim štetjem do začetka našega štetja). Ob nekaj manjših gradiščih (Volarija nad Danami, Graček nad Famljami in Saline nad Dolnjimi Vremami) je ta čas obeležen z dvema velikima utrjenima naselbinama v Škocjanu in Gradišču pri Divači. Dejstvo, da na mestu velikih prazgodovinskih gradišč stojijo današnje vasi, pogojuje slabšo ohranjenost njihovih kamnitih obzidij, ki so v srednjem in novem veku predstavljala priročni kamnolom, to je vir za gradbeni material. Tudi vsa štiri večja grobišča (Brežec,

Grič, Matavun in Ponikve) so razvrščena pod obema velikima gradiščema. Poudariti velja, da je taka medsebojna bližina kar štirih grobišč (tem je treba dodati še žgani grob na škocjanskem gradišču ter skeletne grobove v Okostni in Tominčevi jami) na Krasu nekaj izjemnega. Grobišča škocjanskega prostora namreč predstavljajo dobro polovico znanih prazgodovinskih grobišč na celotnem Krasu.

Čas poselitve Gradišča nad Divačo ni jasen, saj naselbine arheologi še niso raziskovali. Lahko pa temu gradišču prisodimo grobišče Grič, ki po kratkih noticah sodeč izkazuje skromen kovinski inventar iz starejše železne dobe. Dodatni dragoceni podatek nam nudi šest ilustriranih predmetov (slika 2): bronaste figurice ovna in vodnih ptic, kakršne so v severni in srednji Italiji v začetku starejše železne dobe pogosto pritrjene na okrasne zaponke. Še bolj nenavadna je bronasta zaponka z veliko ploščato nogo srčaste oblike. Primerjave zanjo najdemo v Umbriji, južni Etruriji in Laciji v devetem stoletju pred našim štetjem. Kaj je razlog, da so predmeti sem prihajali iz tako daljnih krajev?

Da grobišče Grič pod Gradiščem pri Divači s svojimi nenavadnimi pridatki ni osamljeno, je razvidno iz gradiva največjega grobišča – tistega pod Brežcem s 325 grobovi. Tod so najstarejše najdbe – enozankaste ločne zaponke z dvema gumboma – datirane v še zgodnejši čas, v enajsto oziroma deseto stoletje pred našim štetjem, navezujejo pa se na prostor od vzhodnega Jadrana do grškega sveta. Nenavadno je, da se v najstarejših grobovih nahajajo tudi železni predmeti – železni nož in bronasta tulasta sekira z železnim rezilom. Predmeti iz železa se tod pojavljajo kar dvesto let pred množično uveljavitvijo te kovine v srednji Evropi in je Brežec po tej plati izjemen. Tudi v devetem in osmem stoletju pred našim štetjem – v času, v katerega datiramo večino grobov iz Brežca – so pogosti izjemni grobovi. Naštetjemo lahko kar osem grobov z meči, ki

Slika 2: Grič nad Lisičino, Gradišče pri Divači. Vir: Teržan, Borgna, Turk, 2016, sl. 153. Risba: Ida Murgelj. Narodni muzej Slovenije.

so v tem času v srednji Evropi redke grobni pridatek. Oblika nožnice nekaterih mečev spominja na podobne nožnice iz srednje Italije (slika 3). Kot v primeru zaponke z Griča so tudi primerjave s tem mečem najboljše z grobovi iz Etrurije in Lacija. Skupnost iz škocjanskega gradišča, ki je pokopavala svoje umrle pod Brežcem, je imela tesne stike z oddaljenimi kraji.

Ključno najdišče za boljše razumevanje škocjanskih skupnosti v času prehoda iz bronzaste v železno dobo je Mušja jama, več

kot petdeset metrov globoko brezno južno od Škocjana (slika 4). V nasipnem stožcu na dnu brezna se je nahajala velika količina pretežno bronastih in nekaj železnih predmetov, ki so bili večinoma razlomljeni, mnogi pa so bili zaradi močne izpostavljenosti ognju tudi raztopljeni (slika 5). Med predmeti prevladuje orožje. Z več kot 240 primerki so najštevilnejše sulične osti, pogoste pa so tudi tulaste sekire, meči (slika 6), čelade in fragmenti bronastega posodja. Predmete datiramo v obdobje od dvanajste-

Slika 3. Brežec: bronasti polnoročajni meč iz groba 136. Vir: Turk, 2012, sl. 6.

ga do osmega stoletja pred našim štetjem in so ostanek kulturnih obredov in darovanj, ki so jih tedanji prebivalci izvajali nad Mušjo jamo. Ob primerjavah za nekatere izjemne predmete lahko podobno kot pri grobiščih Brežec in Grič sklepamo na njihov sredozemski, a tudi na panonski izvor. Prostor

nad Mušjo jamo je bil torej v navedenem časovnem razponu mesto kulturnih obredij. Označimo ga lahko kot kultni prostor nadregionalnega pomena, a taka opredelitev še ne razloži najboljše njegovega dosega: glede na izvor najdb gre za svetišče, katerega doseg je zaobjemal pokrajine celotnega panonskega in velikega dela osrednjega sredozemskega prostora. Kot tako je v času svojega trajanja pritegovalo romarje tako z zahodnega Balkana in Panonije kot iz Grči-

Slika 4: Velika jama na Prevali oziroma Mušja jama: v nasipnem stožcu pod vhodom so odkrili več kot 1.000 bronastih in nekaj železnih predmetov, ostankov kulturnih daritev iz pozne bronaste dobe. Foto: Andrej Mihevc.

je in osrednje Italije. Razcvet skupnosti, ki so v tem času poseljevale Škocjan (slika 7) in Gradišče pri Divači, si torej razlagamo prav z nadzorom, ki so ga imele nad tako pomembnim kulturnim mestom. Pokopavanje pod Brežcem je zamrlo kmalu po tem, ko so nad Mušjo jamo prenehala kulturna da-

rovanja. Očitno je bil razcvet skupnosti, ki je pokopavala pod Brežcem, v tesni zvezi z delovanjem kulturnega mesta, katerega ostaline predstavljajo najdbe iz Mušje jame. Življenje v Škocjanu po tem času ni zamrlo, saj nam podatki o grobišču Matavun kažejo, da se je pokop tod odvijal v pretežnem

Slika 5: Mušja jama: v ognju raztopljeni predmeti tvorijo skupek, v katerem je komaj še mogoče prepoznati sulično ost, tulasti sekiri in kotliček, vse iz brona. Vir: Teržan, Borgna, Turk 2016. Foto: Alice Schumacher. Naturhistorisches museum, Dunaj.

Slika 6: Mušja jama: izbrani meči iz votivnega zaklada. Polnoročajni meč v sredini tipa Škocjan – Kulen Vakuf označuje razširjenost teh mečev med zahodnim Balkanom in Krasom. Železni meč na desni, eden najstarejših železnih mečev v srednji Evropi, je vvožen iz Grčije. Vir: Teržan, Borgna, Turk 2016. Foto: Alice Schumacher. Naturhistorisches museum, Dunaj.

Slika 7: Škocjan: zračni posnetek platoja na območju vasi in proti jugu do Matavuna, ki je bil v bronasti in železni dobi osrednje naselje škocjanskega prostora. Proti severu, vzhodu in zahodu je omejeno s prepadnimi stenami, proti jugu pa so delno še ohranjena mogočna obrambna obzidja. Foto: Darja Grosman.

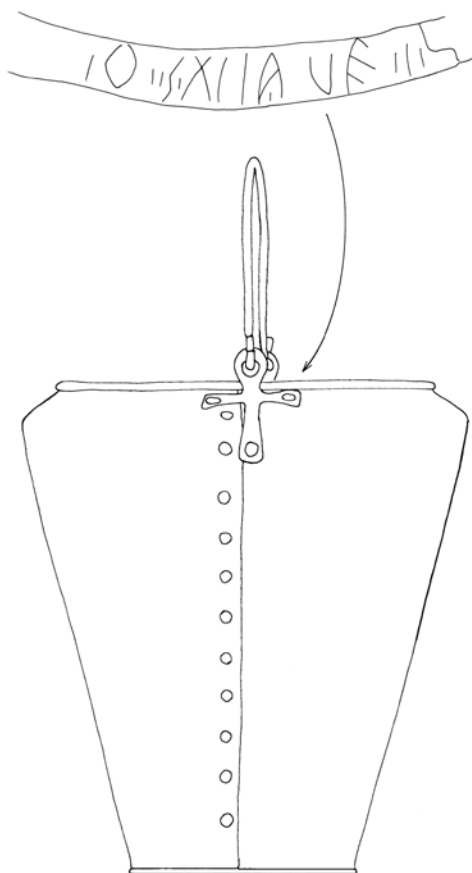
delu starejše železne dobe. Pomenljivo je, da grobovi iz grobišča Ponikve kažejo vrzel med sedmim in četrtem stoletjem pred našim štetjem. Starejši grobovi sodijo v isti čas kot tisti iz Brežca, mlajši pa šele v čas od tretjega stoletja pred našim štetjem naprej. Izkopavanja pred Gambočevo domačijo na škocjanskem gradišču so prav tako pokazala, da se na mestu predhodne naselbine v šestem stoletju pred našim štetjem nahaja žarni grob. Ti podatki nakazujejo korenite spremembe, ki so se v Škocjanu dogajale sredi prvega tisočletja pred našim štetjem.

Med najdbami iz petega in četrtega stoletja pred našim štetjem zavzemata posebno mesto tako imenovani Zaklad iz Škocjana in grob z bronasto situlo iz Okostne jame. Prvi je depojska najdba, ki so jo odkrili v neposredni bližini južnega obzidja škocjanskega gradišča in obsega številne nakitne predmete, kot so ovratnice, zapestnice, obeski in jantarne jagode. Drugi pa se nahaja v Okostni jami v neposredni bližini Mušje jame, na Prevali južno od Škocjana. Na situli iz tega groba je na zgornjem robu z zgodnjevenetskimi črkami vrezan napis, ki predstavlja eno najstarejših napisnih najdb v Sloveniji (slika 8). Napis navezuje Škocjan konec petega oziroma v četrtem stoletju pred našim štetjem na venetski prostor severovzhodne Italije, hkrati pa dokazuje zgodnje poznavanje pisave na Krasu. Taki napisi v venetskem in retijskem prostoru izvirajo iz grobnih in svetiščnih najdišč in so v ogromni večini posvetilni oziroma navedbe osebnih imen. To sta tudi dve možni razlagi škocjanskega napisa: glede na venetske primerjave bi lahko *.o...s.tiiare.i.* pomenil označbo osebnega imena v dajalniku, lahko pa posvetilo boginji Retiji.

Nenavadna je tudi najdba sočasne negovske čelade globoko v škocjanskem jamskem sistemu – v Svetinovi dvorani. Verjetno je, da

jo je na to mesto prinesla poplavna voda, kaže pa, da so se darovanja, podobna tistim nad Mušjo jamo, odvijala tudi v Veliki in Mali dolini pred ponorom Reke.

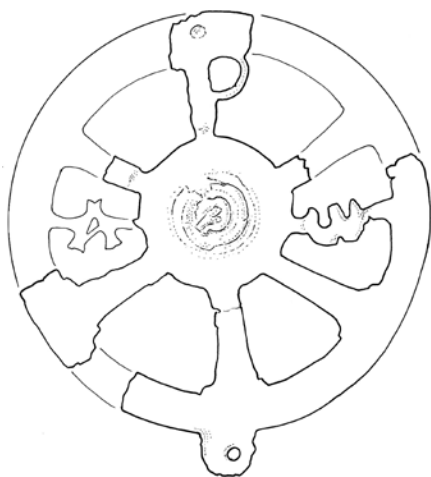
Poselitev se z nastopom rimske oblasti na škocjanskem prostoru ni prekinila. Omeniti velja posvetilni napis cesarju Avgustu v Škocjanu ter najdbe rimskih novcev iz drugega in tretjega stoletja. Na Vremskem polju je v tem času živela podeželska vila – pokazatelj novega načina intenzivnega agrarnega gospodarstva, ki ga je v ta prostor vpeljala rimska država. Še bolj sporadični so pokazatelji poznoantične poselitve, med katerimi izstopa zgodnjekrščanski kristogram iz Tominčeve jame (slika 9). Odkrit je bil v poznoantičnih plasteh najdišča skupaj s šte-

Slika 8: Mala jama na Prevali oziroma Okostna jama: venetski napis na bronasti situli. Vir: Turk, 2012, sl. 12. Risba: Vesna Svetličič.

vilnimi glinenimi oljenkami.

Le malo je znanega o najstarejši slovanski poselitvi tega prostora. V nekaterih jamah (na primer v Tominčevi jami in v Pečini v

zgodovina in ekologija kraške reke. Ljubljana, 321–351.

Marchesetti, C., 1889: *Ricerche preistoriche nelle caverne di S. Canziano presso Trieste. Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste*, 11: 1–19.

Marchesetti, C., 1903: *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia. Trieste.*

Marchesetti, C., 1909: *Depotfund in St. Canzian bei Triest. Jahrbuch für Altertumskunde*, 3: 194–195, tab. XXII.

Righi, G., 1982: *La necropoli »celtica« di S. Canziano del Carso, Scavi Marchesetti 1903–1904. Monografie di Preistoria III. Trieste.*

Ruaro Loseri, L., Steffè De Piero, G., Vitri, S., Righi, G., 1977: *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso, Scavi Marchesetti 1896 – 1900. Monografie di Preistoria I, Trieste.*

Szombathy, J., 1913: *Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, II/2: 127–190.

Teržan, B., Borgna, E., Turk, P., 2016: *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Katalogi in monografije*, 42. Ljubljana.

Turk, P., 2012: *Arheologija. V: Peric, B. (ur.): Park Škocjanske jame. Škocjan, 104–117.*

Peter Turk je kustos za prazgodovino na Arheološkem oddelku Narodnega muzeja

Sapendolu) so našli poznoantično ali zgodnj srednjeveško keramiko z valovnico. Na določeno kontinuiteto iz antike v srednji vek lahko sklepamo po današnjih toponimih, ki so v pretežni večini novejši (patrociniji, slovenska imena vasi, kot so Brežec, Gradišče, Naklo), v nekaj primerih pa nastopajo očitno pred slovanski toponimi (Matavun, Famlje, Vreme).

Viri:

Leben, F., 1990: *Arheološki ambient v porečju Reke in na Divaškem pragu. V: Reka – Timav. Podobe,*

Slika 9: Tominčeva jama: bronasti zgodnjekrščanski kristogram. Bronasti okov ima napere v obliki grških črk hi in ro (oznaki za HR – Hristos) in dodatne z umeščenima grškima črkama alfa in omega, to je s prvo in zadnjo črko grške abecede, ki simbolizirata krščansko razumevanje Kristusa kot začetka in konca. Četrto do peto stoletje. Vir: Turk, 2012, sl. 13. Risba: Vesna Svetličič.

Foto: Ann-Sofie Öman.

Slovenije. Posveča se raziskovanju materialne kulture mlajše kamene dobe, bakrene in bronaste dobe ter halštatskega obdobja. Natančneje se ukvarja z bronastodobnimi in halštatskimi depojskimi najdbami. Je glavni urednik arheološke monografske serije *Katalogi in monografije*.